

De Dommelsche Bierbrouwerij

Waarde – context – omgeving

Erfgoedvereniging Heemschut

In opdracht van:
Erfgoedvereniging Heemschut
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV Amsterdam

Onderzoek en tekst:
Architectuurhistorisch onderzoeks- en adviesbureau De Onderste Steen
Broerdijk 15
6523 GM Nijmegen
tel. 024 6635956 / 06 29321525
www.onderstesteen.com / info@onderstesteen.com

INLEIDING

In 2013 heeft de Gemeente Valkenswaard opdracht gegeven aan Cultuurhistorisch Bureau Hüsken en Zoon uit Eindhoven om architectuurhistorisch onderzoek te verrichten naar vier panden aan het Brouwerijplein in Dommelen (afb.1 t/m 4). Het gaat om de Dommelsche Bierbrouwerij en drie panden waarvan de geschiedenis nauw met de brouwerij verbonden is:

- Brouwerijplein 84: Voormalige fabrikantenvilla De Berg (1927);
- Brouwerijplein 85-86: Voormalige school met onderwijzerswoning (1882 ev);
- Brouwerijplein 87: De Dommelsche Bierbrouwerij (1897 ev);
- Brouwerijplein 88: Voormalige fabrikantenvilla De Ruif (1894).

De vier panden werden bezocht, beschreven en gewaardeerd. De panden aan het Brouwerijplein 87 en 88 scoorden op de waarderingslijst '*Zeer hoog*' (rijksmonument), het pand aan het Brouwerijplein 84 '*Hoog*' (gemeentelijk monument) en het pand aan het Brouwerijplein 85-86 '*Middelhoog*' (sterstatus).

Erfgoedvereniging Heemschut is tevreden dat de Gemeente Valkenswaard momenteel bezig is om de brouwerij en de fabrikantenvilla's De Berg en De Ruif aan te wijzen als gemeentelijk monument. De vraag rijst evenwel of het aanwijzen van deze drie afzonderlijke panden voldoende recht doet aan de situatie. De panden hebben immers een duidelijke relatie met elkaar, zowel historisch als geografisch. Een groot gemis in het bovengenoemde onderzoek is dan ook de context, de relatie tot (en mogelijk het belang voor) het dorp Dommelen en de relatie tot andere monumentale gebouwen, zoals de aangrenzende boerderij annex dorpscafé De Oranjeboom (rijksmonument), de Dommelse watermolen (rijksmonument), de molenaarswoning (gemeentelijk monument), de kerk met pastorie (gemeentelijk monument) en een tweetal boerderijen aan de Keersop 32 en Monseigneur Smetsstraat 29 (gemeentelijk monument).

In dit verband heeft Erfgoedvereniging Heemschut aan architectuurhistorisch onderzoeks- en adviesbureau De Onderste Steen te Nijmegen gevraagd om een visie te ontwikkelen ten aanzien van de Dommelsche Bierbrouwerij in relatie tot het dorp Dommelen (zowel cultuurhistorisch als geografisch), en in relatie tot de Brabantse brouwerijgeschiedenis. Aanwijzing tot monument is immers nooit een doel op zich, maar een middel. Het gaat om het verkrijgen van aandacht en erkenning voor de rol en betekenis van historisch erfgoed en om het beleefbaar en zichtbaar maken van de verhalen en de geschiedenis voor een grote groep mensen. Een bredere duiding en de plaatsing in een context is daarbij onmisbaar.

Michiel Kruidenier / De Onderste Steen, oktober-november 2016 (versie april 2017)

De vier objecten aan het Brouwerijplein

Afb.1 Villa De Berg

Afb.2 Voormalige Sint-Martinusschool

Afb.3 De Dommelsche Bierbrouwerij

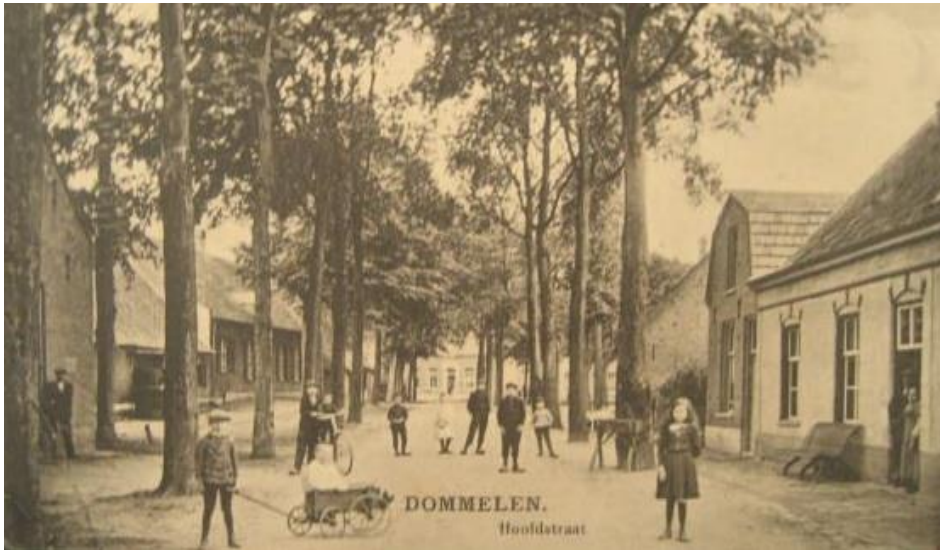

Afb.4 Villa De Ruif

HISTORIE

Dommelen is een landelijk gelegen dorp, ten oosten van Valkenswaard (Noord-Brabant). Het bestaat uit een doorgaande weg, de huidige Bergstraat (N397), met daarlangs een reeks aan elkaar gegroeide gehuchten.

Aan de oostzijde van de Bergstraat, bij de Dommel, ligt het oudste deel. Hier staat de Dommelse watermolen die blijkens archeologische opgravingen rond 1225 werd gebouwd (Bergstraat 1). Hier ligt ook de molenaarswoning uit 1843 (Bergstraat 3) en de Sint-Martinuskerk met pastorie uit 1882 (Bergstraat 15-17).

Afb.5

Aan het andere uiteinde van de Bergstraat, waar deze met een scherpe hoek overgaat in de Westerhovenseweg, ligt de Dommelsche Bierbrouwerij. Deze brouwerij bestond vermoedelijk reeds aan het eind van de zeventiende eeuw. De eerste schriftelijke verwijzing bestaat uit een akte uit 1703, waarin wordt vermeld dat Jacob Goijaerts *'het woonhuis, schuijre, brouwerije, hoff ende aangelagh met de bepotinge ende plantagie daar op ende staande'* van zijn ouders erft. In 1733 komt dit bezit in handen van zoon Joannes Snijders; de naam 'Snieders' zou tot ver in de twintigste eeuw aan de brouwerij verbonden blijven.

De Snieders' waren in de eerste plaats boeren, die in de wintermaanden bier brouwden. Zij woonden in het gehucht De Berg, op de plek van het huidige pand De Oranjeboom (Westerhovenseweg 2). Nadat de boerderij in 1825 door brand was verwoest, lieten de Snieders' op dezelfde plek een nieuwe (de huidige) boerderij bouwen. De brouwerij achter het pand was door de brand gespaard gebleven. De naam 'De Oranjeboom' dateert uit omstreeks 1870, toen P.J. Snieders wegens toenemend succes de brouwerij een naam gaf.

Groei van de activiteiten zorgde er ook voor dat in 1885 het naastgelegen schoolgebouw uit 1839 werd aangekocht, om te gebruiken als opslagruimte. In 1894 liet Willem Snieders dit gebouw afbreken, om op deze plek een woonhuis te bouwen, later 'De Ruif' genaamd (Brouwerijplein 88). Hij ging hier zelf wonen, samen met zijn kersverse echtgenote, de molenaarsdochter Adriana (Alda) Willems. De boerderij ging over naar Willems zus Truda.

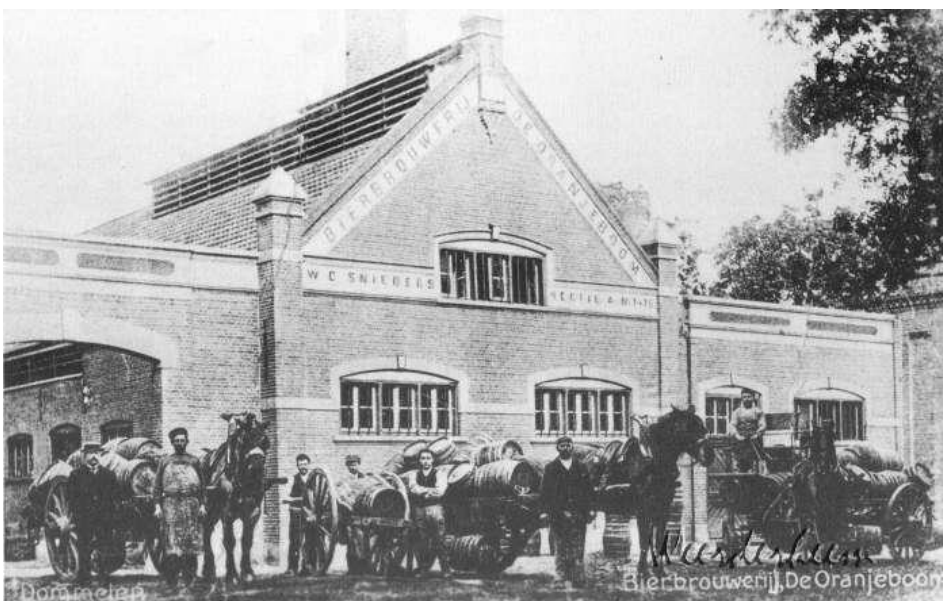

Afb.6 Boerderij annex café De Oranjeboom aan de Westerhovenseweg 2

Met het huwelijk tussen Willem en Alda waren waarschijnlijk niet alleen zakelijke belangen gediend (het mout van de brouwerij werd bij de Dommelse watermolen vermalen), maar hierdoor ontstond ook een familie die zeer veel grond en andere bezittingen in Dommelen had. De Dommelse molen was door het huwelijk in 1907 eigendom van Willem Snieders geworden, die de molen in 1914 liet restaureren. Na de dood van Snieders in 1945 kwam de molen in handen van de NV. Dommelsche Bierbrouwerij.

Inmiddels was in 1896-1897 ten noorden van De Ruif een nieuwe brouwerij gebouwd (Brouwerijplein 87); de oude brouwerij werd afgebroken. In 1930 werd de naam 'De Oranjeboom' veranderd in 'Dommelsche Bierbrouwerij', waarschijnlijk om verwarring met de gelijknamige Rotterdamse bierbrouwerij te voorkomen.

De brouwerij zou in de daaropvolgende decennia herhaaldelijk worden uitgebreid. Een van de meest ingrijpende uitbreidingen was de bouw van een nieuw ketelhuis in 1935, met een grote glazen pui, waarachter de brouwketels zichtbaar waren. De fabrieksschoorsteen rechts van het brouwhuis dateert uit dezelfde periode.

Afb.7 De nieuwe brouwerij van De Oranjeboom

In 1927 liet Willem Snieders aan de overzijde voor zichzelf wederom een nieuw huis bouwen, genaamd 'De Berg' (Brouwerijplein 84). De Ruif werd vanaf dat moment bewoond door zoon Joseph. Het pand deed tot 1970 dienst als woonhuis van de familie Snieders, waarna deze werd verbouwd tot kantoorruimte van de brouwerij.

Willem Snieders woonde overigens niet lang in De Berg. In 1934 liet hij voor de derde maal een nieuw huis bouwen, genaamd 'Den Dries', aan de Bergstraat 54. Ook andere leden van de familie Snieders lieten in (de nabijheid van) de huidige Bergstraat diverse villa's neerzetten (afb.10 t/m 12). Tevens verrezen er diverse personeelswoningen aan de Monseigneur Smetsstraat (nrs. 1-3, 5 t/m 11 en 19 t/m 25). Villa De Berg zou later dienst doen als directiekantoor.

In 1960 werd de voormalige Sint-Martinusschool (1882) tegenover de brouwerij aangekocht en verbouwd tot kantine annex waszaal voor het personeel (Brouwerijplein 85-86). Het keramische reliëf en mogelijk ook de glas-in-loodramen werden ontworpen door de kunstenaar René Smeets (1905-1976), zelf woonachtig aan de Bergstraat 52. Hij was in 1960 ook verantwoordelijk voor het reliëf op de brouwerij en de muurschilderingen in de ontvangstruimte.

Afb.8 Keramisch reliëf op de voorgevel van de brouwerij

In 1968 werd de brouwerij (inclusief de watermolen) verkocht aan het Belgische Artois, voorloper van het huidige AB-InBev, waarmee een einde kwam aan de relatie met de familie Snieders. In 1983 werd de oude boerderij aan de Westerhovenseweg 2 aangewezen als rijksmonument.

Afb.9 Woonhuis van kunstenaar René Smeets aan de Bergstraat 52, met links een door hem gemaakte schildering

De villa's van de familie Snieders aan de Dommelstraat / Bergstraat

Afb.10 Villa W. Snieders, Dommelstraat 2

Afb.11 Villa F. Snieders, Bergstraat 5

Afb.12 Villa W. Snieders, later J. Snieders, Bergstraat 54

DE BRABANTSE BIERBROUWTRADITIE

Net als in de rest van Nederland werd in Noord-Brabant aan het eind van de zeventiende eeuw volop bier gebrouwen. Meestal was dit een nevenactiviteit van boeren; in de winter was weinig te doen op het land, terwijl het afval van het brouwproces, de bostel, een uitstekend en welkom eiwitrijk voedsel was voor vee. Het meeste bier werd gemaakt voor eigen gebruik, of voor herbergen in de onmiddellijke omgeving.

Aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden, door toenemende welvaart, een groeiende bevolking en een verregerende mechanisering, steeds meer professionele brouwerijen. Rond 1900 telde Brabant meer dan 250 kleine en grote brouwerijen, meer dan 1/3 van het landelijke totaal. Het merendeel van deze brouwerijen verdween ook weer in de eerste decennia van de twintigste eeuw; de rest fuseerde na de Tweede Wereldoorlog, of werd overgenomen. Dit laatste gebeurde bijvoorbeeld met brouwerij De Zwaan in Valkenswaard (Markt 51), die in 1950 werd overgenomen door Dommelsch.

Tegenwoordig worden in Brabant nog maar enkele 'oude' biermerken geproduceerd: waaronder Dommelsch in Dommelen, Budels in Budel en Bavaria in Lieshout. Relatief nieuw is het productiebedrijf van (het Amsterdamse) Heineken in 's-Hertogenbosch (1958). Net als in de rest van Nederland schieten de laatste jaren kleine, ambachtelijke brouwerijtjes als paddenstoelen uit de grond.

Van de oudere brouwerijcomplexen in Brabant zijn er 10 op de rijksmonumentenlijst geplaatst (zie bijlage 3). Van deze brouwerijen zijn er twee nog als zodanig in gebruik: De Roos in Hilvarenbeek vervult de functie van kleine museumbrouwerij en in het complex van De Kroon uit Oirschot wordt (na een jarenlange onderbreking) tegenwoordig weer bier gemaakt. Een apart geval (en niet op de lijst opgenomen) is brouwerij De Koningshoeven, gehuisvest in de gelijknamige abdij in Berkel-Enschot. Hoeveel voormalige bierbrouwerijen er op gemeentelijke monumentenlijsten staan is niet bekend.

Afb.13 Briefhoofd met de 'nieuwe' brouwerij van De Oranjeboom, ca.1900

CONCLUSIES

Industriële betekenis

De Dommelsche Bierbrouwerij is, zoals in het rapport van Cultuurhistorisch Bureau Hüsken en Zoon uit 2013 is aangetoond, cultuurhistorisch en architectuurhistorisch van belang. Daarnaast is de Dommelsche Bierbrouwerij voor zover bekend het enige historische brouwerijcomplex in Noord-Brabant dat én voor die functie werd gebouwd, én nog ononderbroken in gebruik is. De brouwzaal is (als enige in Nederland) ontworpen volgens een Duits principe, waarbij de vier koperen ketels vanaf de straat zichtbaar zijn. Het complex is een zeldzaam voorbeeld van industrieel erfgoed binnen de Gemeente Valkenswaard én de fabrieksschoorsteen is het enige bewaard gebleven exemplaar (van de in totaal vijf) binnen deze gemeente.

Afb.14 Brouwzaal met koperen ketels, zichtbaar vanaf de straat

Identiteit

De Dommelsche Bierbrouwerij kent een rijke geschiedenis, die nauw verwant is aan de ontwikkelingsgeschiedenis van het dorp Dommelen. Het dorp ontleent voor een groot deel zijn identiteit aan de brouwerij. Niet alleen is het biermerk Dommelsch (en daarmee Dommelen) in heel Nederland bekend, maar ook lokaal is de brouwerij onlosmakelijk met het dorp verbonden: vele mensen uit de regio werken er (of hebben er gewerkt). De aanwezigheid van de brouwerij heeft zelfs zijn invloed gehad op de straatnaamgeving: zo zijn er behalve het Brouwerijplein: de Brouwerijdreef, de Moutlaan, het Wortpad, het Gerstpad en de Sniederslaan. Dommelen zelf heet in de carnavalsperiode 'Brouwersgat' (en de carnavalsvereniging 'De Pintenwippers').

Afb.15 Beeld De Pintenwipper, Bergstraat / Martinusplein

Cultuurhistorische en maatschappelijke betekenis

Feitelijk gezien bestaat het oude dorp Dommelen uit twee historische ijkpunten, met elkaar verbonden door een lintbebouwing. Aan de westzijde van Dommelen staat een reeks panden die een sterk ensemble vormen: de oorsprong van de brouwerij (Westenhovenseweg 2), de brouwerij zelf (Brouwerijplein 87), de voormalige fabrikantenvilla's (Brouwerijplein 84 en 88) en de voormalige Sint-Martinusschool (Brouwerijplein 85-86). Door de aanwijzing van de panden aan het Brouwerijplein als gemeentelijk monument in combinatie met het reeds aanwezige rijksmonument ontstaat hier een gebied met monumentale uitstraling.

Aan de oostzijde van het dorp ligt een ander monumentaal cluster, met de Dommelse watermolen, de molenaarswoning en de Sint-Martinuskerk met pastorie (afb.17 t/m 19). De watermolen heeft door de familiebanden tussen de Snieders' en de Willems' een duidelijke relatie met de brouwerij.

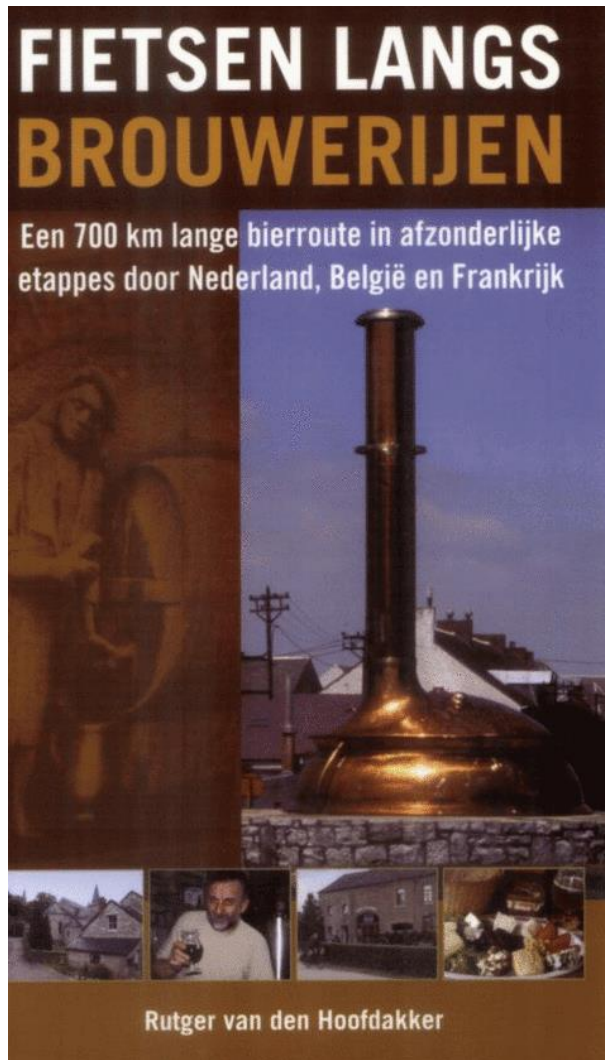
Ook de kerk heeft een directe relatie met het cluster aan de westzijde: de voormalige schoolgebouwen aan het Brouwerijplein uit respectievelijk 1839 en 1882, die later door de brouwerij zijn aangekocht, behoorden tot de Sint-Martinusparochie. De glas-in-loodramen van de kerk werden in 1964 ontworpen door kunstenaar René Smeets, die in 1960 ook de muurschilderingen en de reliëfs van de brouwerij had ontworpen. Daarnaast liggen op de begraafplaats van de kerk diverse leden van de familie Snieders begraven. De Snieders' schonken aan de kerk onder andere het Heilig Hartbeeld dat voor de tuin van de pastorie staat, alsmede het orgel, een kroonluchter en twee klokken ('Willem' en 'Alda' genaamd).

Ruimtelijke betekenis

De meest zichtbare relatie tussen de beide historische ijkpunten is evenwel de Bergstraat zelf. Komend vanaf de oostzijde ziet men aan het eind van de straat de brouwerij (en de brouwketels) duidelijk liggen (afb.21). Andersom kan men, komend vanaf de westzijde, de kerk duidelijk zien (afb.20). Het dorp Dommelen strekt zich feitelijk uit tussen twee 'landmarks': de fabrieksschoorsteen en de kerktoren. Daarnaast vormt de brouwerij ook een duidelijk herkenningspunt wanneer men vanaf de Westerhovenseweg het dorp Dommelen binnenrijdt (afb.22).

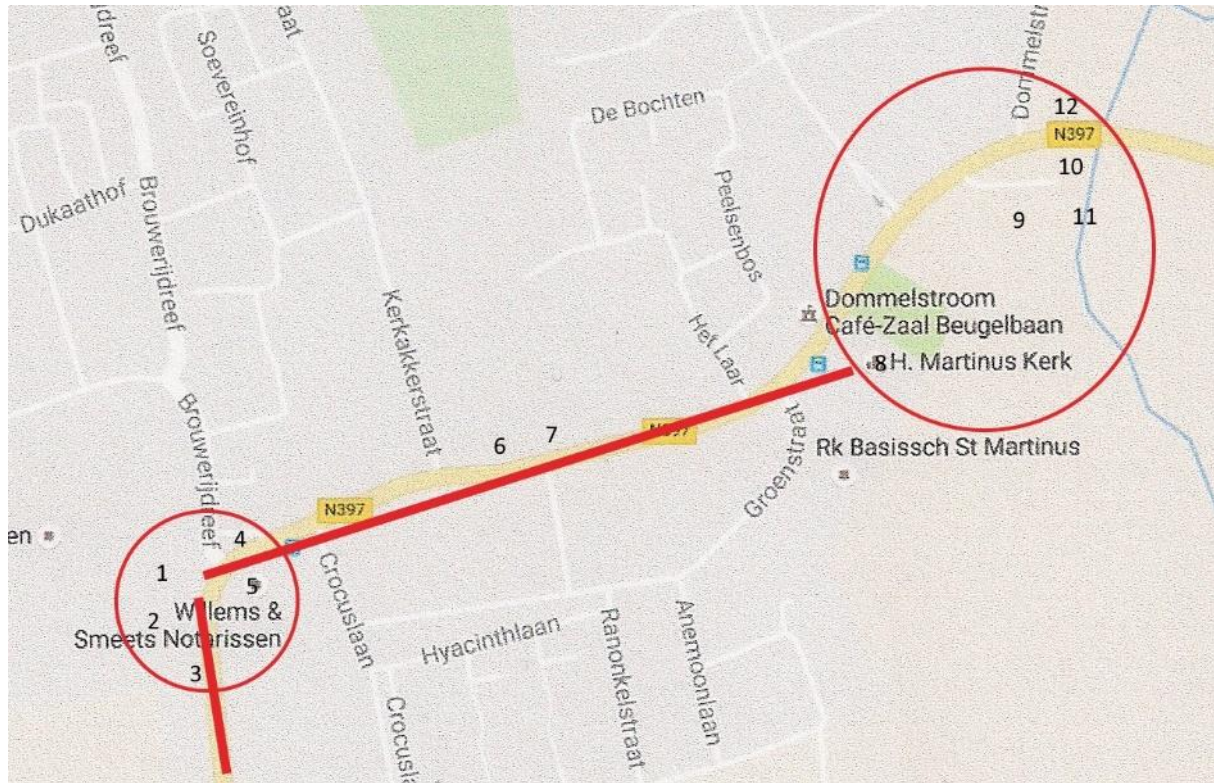
Toerisme

Het toerisme binnen de gemeente Valkenswaard bestaat voornamelijk uit fietstoerisme. In de omgeving lopen vele fietsroutes, welke echter bijna allemaal om Dommelen heengaan (afb.23-24). Wel is de Dommelsche Bierbrouwerij opgenomen in het boek *Fietsen langs brouwerijen* uit 2005, welke echter alleen nog tweedehands verkrijgbaar is.

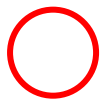

Afb.16

Overzicht van elementen/gebouwen in Dommelen

1. Dommelsche Bierbrouwerij
2. Voormalige fabrikantenvilla De Ruif
3. Boerderij annex café De Oranjeboom
4. Voormalige Sint-Martinusschool met onderwijzerswoning
5. Voormalige fabrikantenvilla De Berg
6. Villa Den Dries
7. Villa René Smeets
8. Sint-Martinuskerk met pastorie
9. Villa F. Snieders
10. Dommelse watermolen
11. Molenaarswoning
12. Villa W. Snieders

= monumentaal cluster

= zichtas

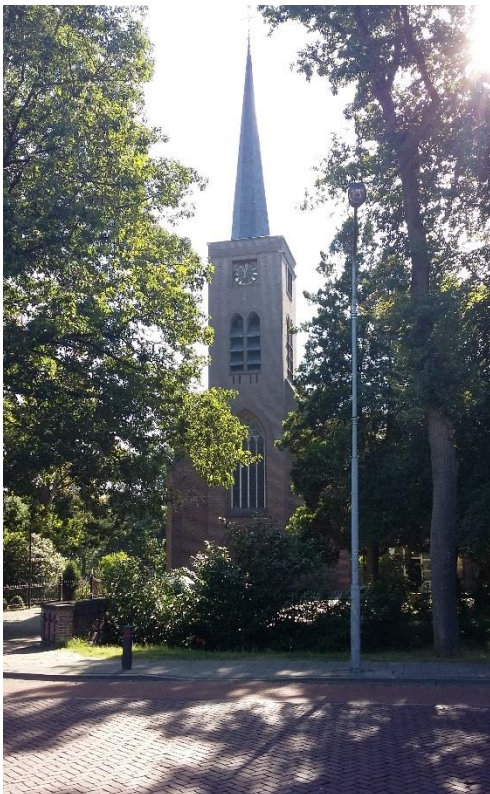
Oostelijk monumentaal cluster

Afb.17 Watermolen

Afb.18 Molenaarswoning

Afb.19 Sint-Martinuskerk

‘Landmarks’ van Dommelen

Afb.20 De Bergstraat komend vanuit het westen, met aan het eind de kerktoeren

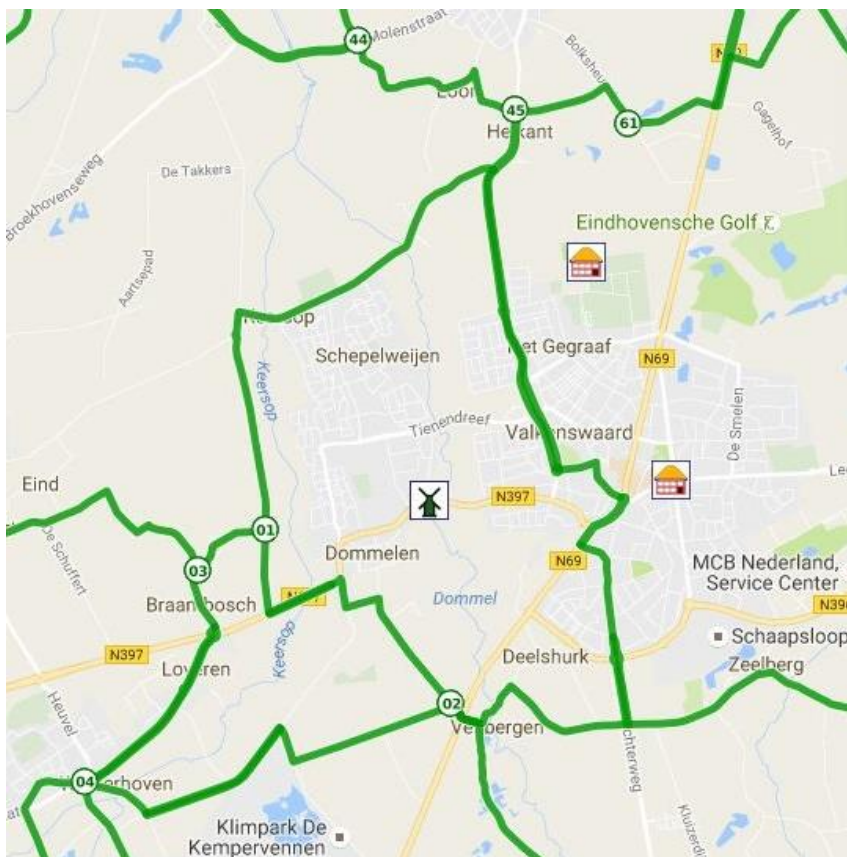

Afb.21 De Bergstraat komend vanuit het oosten, met aan het eind de brouwerij

Afb.22 De Westerhovenseweg, met aan het eind de brouwerij met fabrieksschoorsteen

Fietsknooppunten en –routes in Dommelen

Afb.23

Afb.24

AANBEVELINGEN

Om de identiteit van Dommelen (en daarmee die van de gemeente Valkenswaard) verder te versterken en het historisch erfgoed inzichtelijk te maken en beter te beleven wordt, aan de hand van het bovenstaande, aanbevolen om:

1. bij eventuele toekomstige verbouwings-, uitbreidings-, en/of slooppplannen van de Dommelsche Bierbrouwerij en/of de omringende (monumentale) panden rekening te houden met:
 - de onderlinge (historische) samenhang tussen de verschillende gebouwen/monumenten en gebouwdelen;
 - verschillende karakteristieke (industriële) kenmerken, zoals de zichtbaarheid van de vier brouwketels, de ruimtelijk-strategische ligging van de fabrieksschoorsteen, de silo's en het keramische gevelreliëf.
2. bij eventuele toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen rekening te houden met de twee monumentale clusters aan de oost- en westzijde van Dommelen, hun onderlinge relatie en de aanwezige zicht-assen, en waar mogelijk te versterken. Dit geldt niet alleen voor toekomstige nieuwbouw in en rond de beide clusters en het bebouwingslint, maar ook voor eventuele herinrichtingsprojecten van de openbare ruimte, groen, e.d.. Een en ander kan onder andere worden vastgelegd in het bestemmingsplan;
3. de relatie tussen de verschillende (toekomstige) monumentale gebouwen rondom het Brouwerijplein te versterken door het plaatsen van een informatiebord over de historie van de Dommelsche Bierbrouwerij;
4. hetzelfde te doen voor de monumentale gebouwen rondom de watermolen;
5. de beide monumentale clusters fysiek met elkaar te verbinden, bijvoorbeeld door middel van een route/bewegwijzering of informatiepanelen. De fabrikantenvilla's langs de Bergstraat, alsmede het voormalige woonhuis van kunstenaar Smeets, kunnen hierbij als belangrijke schakels fungeren. Ook de arbeiderswoningen aan de Monseigneur Smetsstraat (nrs. 1-3, 5 t/m 11 en 19 t/m 25) en het naastgelegen gemeentelijk monument (nr.29) zouden hierbij betrokken kunnen worden.
6. zowel de Dommelsche Bierbrouwerij als de watermolen in te zetten als belangrijk erfgoedpunt in (nieuwe) toeristische fiets- en wandelroutes.

Bijlagen

1. Gebruikte literatuur en bronnen

- Cultuurhistorisch Bureau Hüsken en Zoon, *Panden aan het Brouwerijplein Dommelen. Beschrijving architectuur*, november-december 2013
- Dam, B. van, *Oud-Brabants dorpsleven. Wonen en werken op het Brabantse platteland*, in de reeks: *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen*, deel IV, Oisterwijk 1972
- Hoof, G. van, 'Brouwen in Noord-Brabant. Bavaria en De Schaapskooi, overgeblevenen van een eeuwenoude traditie', in: *Erfgoed van industrie en techniek*, maart 2013, jrg.22, nr.1-2
- Hovens, H., *Dommelsch Bier. 'n Eeuwenoude traditie*, Hechtel 2004 (3de druk)

2. Gebruikte afbeeldingen

Alle afbeeldingen zijn gemaakt door De Onderste Steen / Michiel Kruidenier, met uitzondering van:

Afb. 5, 7, 13, 16, 23, 24 en omslag: diverse internetbronnen

Afb. 8 en 14: dhr. M. Antonis, Gemeente Valkenswaard

3. Voormalige bierbrouwerijen op de Rijksmonumentenlijst¹

Asselbergs, Van Heijst & Co.	Van Aldegondedaan 7, Bergen op Zoom
Cambrinus	Stationsweg 18a, Boxmeer
De Drie Hoefijzers	Ceresstraat 13, Breda
De Valk	Tongelresestraat 25a, Eindhoven
De Roos	Vrijthof 20, Hilvarenbeek
De Wijngaard	Lietingsestraat 13, Oeffelt (Boxmeer)
De Kroon	Koestraat 20, Oirschot
De Gekroonde Bel	Bredaseweg 106, Oosterhout
De Gerstaar	Walstraat 46, Ravenstein (Oss)
De Valk	Meliestraat 20a, Vlijmen (Heusden)

¹ Het gaat hier om de grotere complexen. Kleine (thuis-)brouwerijen, alsmede complexen waarbij het bierbrouwen een nevenfunctie was (zoals bij kloostercomplexen), zijn in dit overzicht niet meegenomen.